

МАМБЕТОВ БЕКЗАТ МАХМУТҰЛЫНЫҢ

6D016 - «Тарих педагогтарын даярлау» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуға ұсынылған «Отандық тарихи тұлғатану бағыты (академик С.Б.Бәйішевтің өмірбаяны мысалында)» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының АҢДАТПАСЫ

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы. Отан тарихындағы тарихи тұлғатану бағытындағы зерттеу нәтижелерін тарихи таным қалыптастырудың оқу-әдістемелік кешенін құрастырып, таңдау пәні ретінде білім беру бағдарламасына енгізуге дайындаудың әдістемелік тәсілдері қамтылған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Академик С.Бәйішев – Қазақстанда қоғамдық-әлеуметтік ғылымдардың, соның ішінде тарих ғылымының да дамуы мен қалыптасуының бастапқы кезеңінде Ғылым Академиясының басшылығында болып, өте ауқымды ғылыми-ұйымдастырушылық қызметтермен бірге Тарих ғылыми-зерттеу институтының басшысы қызметін атқарды. Демек, отандық тарих ғылымы дамуы мен қалыптасуының тұтас кезеңі С.Бәйішевтің қызметі мен шығармашылығына байланысты болғандығы оның шығармашылық мұрасы мен азаматтық өнегесін зерттеудің қажеттілігін айқындайды.

Кеңестік дәуірде Қазақстанда тарих ғылымының қалыптасып, дамуына, өркендеуіне өздерінің зерттеулерімен, еңбегімен, талантымен зор үлес қосқан ғалымдардың үлкен шоғыры өсіп шықты. Олар ел тарихын зерттеу ісімен шұғылданып, республикамыздың ғылымы мен мәдениетінің өркендеуіне жол ашты. Қазақстан ғылымының экономикалық жетістіктерінің, ұлттық сананың өрістеуі мен қоғам дамуының бағыттары бойынша артына із қалдырған тұлғалардың шығармашылық қызметіне баға беріліп, олардың өнегесі ұлықталуы тиіс.

Кеңес дәуіріндегі көптеген зиялылардың қызметі мен шығармашылығы тәуелсіздік кезеңде біржақты түсіндіріліп келді. Тарихи тұлғалардың шынайы бейнесін қалыптастыру тәуелсіздік кезеңде ғана болды. Кеңестік қоғамдағы зиялыларымыздың шынайы қоғамдық-саяси қызметтерін тарихи танымға айналдыру тақырыптың өзектілігін айқындайды. Тарихи тұлғаландыруғ зәру көрнекті қайраткерлердің бірі - кеңестік Қазақстанның жетекші қоғамтанушыларының бірі, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ұлы Отан соғысының ардагері, ҚазКСР Ғылым Академиясының академигі, вице-президенті Сақтаған Бәйішұлы Бәйішев еді.

С.Бәйішевтің саналы ғұмыры коммунистік партияның қызметімен тығыз байланыста өрбігендігі коммунистік идеологиядан бас тартқан қазіргі қоғамда оған деген салқын немесе жатырқаушылық көзқарас туындатады. Бұндай жатырқаушылық психология тұлғалардың тұтастай шоғырына қатысты да байқалады. Тарихшылар өткен тарихты өзгерте алмайды. Тарихи құбылысқа деген көзқарасты ғана өзгертеді. Содан да тарихи тұлғалар өзі өмір сүрген

қоғамдық ортамен біртұтас бірлікте тұлғалануы тиіс. Зерттеуіміздегі біздің басты ұстанымымыз осы.

Кеңестік билік кезінде еліміздің қоғамдық-саяси өмірі мен отандық гуманитарлық ғылымның дамуында қайраткерлігімен танылған академик С.Бәйішевтің биографиясы деректік негізде талданады. Институттың аға ғылыми қызметкерлігінен Ғылым академиясының вице-президентіне дейін, қатардағы саяси қызметкерден Жоғарғы Кеңестің төрағасына дейінгі қызмет баспалдақтарынан өткен тұлғаның өмірбаяны мен шығармашылығы коммунистік партияның қызметімен тығыз байланыста өрбіді. Қарастырып отырған тақырып ғылыми сұраныстарға ие және тұлғаның шынайы болмысын терең зерттеп, талдауға септігін тигізеді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Тақырыптың зерттелу деңгейі бойынша мәселені жинақылық үшін екі бағытқа бөліп қарастырылады. Бірінші бағыт - академик С. Бәйішевтің қоғамдық-саяси қызметі мен шығармашылығының зерттелуі. Екінші бағыт – отандық тарихтағы тарихи тұлғатану бағытының зерттелуі және оқытылуы мәселелері.

Бірінші бағыт бойынша, осы кезге дейін С. Бәйішевтің өмірбаяны мен шығармашылығы диссертациялық тұрғыда зерттелінбеді. Академиктің замандастары мен әріптестерінің мерейтойлық мақалалары мен естеліктерінен өзге арнайы зерттеулер жүргізілген жоқ. С.Бәйішевтің мерейтойларына арналған ғылыми-практикалық конференциялар академиктің өмірбаянын ғылыми қалпына келтіру және оның есімін ұлықтаудағы ең үлкен шаралар болды.

2005-2010 жылдары қайраткер-ғалымды тұлғаландыруға қатысты бірқатар мақалалар жарияладық. Осы зерттеулерден кейінгі кезде де аталған тақырып диссертациялық тұрғыда зерттеле қоймады. 2018-2021 жылдардағы докторантура бағдарламасында осы тақырыпты жаңа қырынан және «Тарих педагогтарын даярлау» шифрының талаптары бойынша зерттедік.

Тақырыптың зерттелу деңгейінің екінші бағыты - отандық тарихи тұлғатанудың зерттелуі мен оқытылуына қатысты тарихнамалық шолуымызды жинақылық үшін тәуелсіздік кезеңімен шектеуімізге тура келеді. Тәуелсіз тарихи танымға сай отандық тарихи тұлғатану бағытының қалыптасуы мен дамуының тәжірбиесі байыпты ғылыми талдауды қажет етеді. Тәуелсіздік кезеңінде өзге қоғамдық ғылым салалары сияқты тарихи ой да теориялық және методологиялық ізденістерді бастан өткерді. Оның үстіне тарих мазмұны тың деректермен байытылды. Мемлекеттік бағдарламаға айналған тарихи таным қалыптастыру тұжырымдамасы Отан тарихының тарихи оқиғалары мен құбылыстарына жаңа көзқарас қалыптастыратын жаңа парадигма ұсынды. Осыған сай тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында отандық тарихшылар тарихи тұлғатану бағытында батыл ізденістерге барып, бірқатар зерттеулер жүргізді.

Зерттеуімізге жинақылық сипат беру мақсатында тұлғатану бағытындағы тарихнаманы отандық тарих ғылымының қайраткерлерін ғылыми тұлғаландырған зерттеулермен шектейміз. Қоғамдық өмірдің әр саласынан қайраткерлігімен, дарын-қабілетімен, азаматтық және ғылыми ерлігімен танылған тарихи тұлғалардың әрқайсының өз өмірбаянында ерекшеліктері бар

екендігін ескерер болсақ, олардың бәрін тұлғатану ғылыми бағытында топтау, жіктеу және жүйелеу біздің зерттеу нысанымыздың ауқымын барынша кеңейтіп жіберген болар еді. Сол үшін де қоғам қайраткері, академик Сақтаған Бәйішұлы сияқты «ғалым-қайраткер» тұрпатындағы тұлғаларды топтап қарастыру оларға қатысты ортақ тұжырымдар жасауымызға мүмкіндік береді. Тұлғатану бағытындағы зерттеулерге талдау жасай отырып, С.Б.Бәйішевтің өмірбаяны мысалында ғылыми тұлғаландыру мен оқу үдерісіне енгізу әдістемесін жетілдіру қажет деп таптық.

Тақырыптың зерттелу деңгейіне жасалған талдауымыз көрсеткендей, осы кезге дейін С.Бәйішев туралы диссертациялық, монографиялық зерттеулер жүргізілмегендігі анықталды. Осы тарихнамалық қорытынды диссертациямыздың тақырыбын «Отандық тарихи тұлғатану бағыты (Академик С.Б.Бәйішевтің өмірбаяны мысалында)» деп тұжырымдауымызға негіз болды.

Зерттеу жұмысының мақсаты - С.Б. Бәйішевтің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін, шығармашылығы мен ғылыми мұрасын деректік тұрғыда талдау. Сол арқылы С. Бәйішұлының өмірін болашақ ұрпаққа, ғылым жолына арнаған қасиетін, ғалымдық бейнесін айқындау зерттеу жұмысының негізгі өзегі.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- Отандық тарихтың тұлғатану бағытында қолданылатын зерттеу әдіс-тәсілдерін жүйелеу;
- Сақтаған Бәйішевтың қоғамдық-саяси қызметі және шығармашылығының зерттеуі мен дерек көздерін талдау;
- С. Бәйішевтың қоғамдық-саяси және шығармашылық өмірбаянын ғылыми қалпына келтіріп, ғылыми көзқарастары мен азаматтық позициясын айқындау;
- «Тарихи тұлғатану бағытының мәселелері (академик Сақтаған Бәйішевтің мысалында)» атты таңдау пәнінің оқу-әдістемелік кешенін дайындау;
- Тарих пәні курстарында тұлғатану бағытын оқытудың әдістемесін жаңартудың тәсілдерін ұсыну.

Диссертациялық жұмыстың пәні. Отан тарихының мазмұнын өзектендіруде тарихи тұлғатану бағытының әдіснамалық, тарихнамалық және деректік негіздері.

Диссертациялық жұмыстың нысаны. Тұлғатану бағытының жетістіктерін Сақтаған Бәйішевтің мысалында тарихи таным қалыптастыруда қолданудың әдіс-тәсілдері.

Зерттеу жұмысының хронологиялық шеңбері Сақтаған Бәйішевтің 1909-1982 жылдардағы өмірі мен ғылыми-ұйымдастырушылық, қоғамдық-саяси қызметін қамтиды. Осы хронологиялық кезеңде республикамыздың қоғамдық-әлеуметтік дамуы ғалымның саяси, ғылыми ортадағы рөлімен байланыстырылып қарастырылады.

Жұмыстың методологиялық негізіне тарихилық, жүйелілік, объективтік ұстанымдары алынады. Саяси және әлеуметтік-экономикалық негіздер, тарихи даму барысында қалыптасқан ой-пікірлердің қазіргі ғылыми

тұжырымдарға жасаған ықпалына басты назар аударылды. Зерттеу жұмысында басқа да тұлғалардың теориялық-әдістемелік тұжырымдары салыстырмалы түрде қарастырылды. Тарихи оқиғалар мен құбылыстарды тұлғаландыруда биографиялық тәсілдің танымдық мүмкіндігі қолданылды.

Қазіргі заманғы тарихи зерттеулер әдістері жаңарғанымен тарихи оқиғадағы тұлға әрекетінің себебін түсіну және оның сипатын түсіндіру биографиялық детальдар арқылы іске асатындықтан осы тәсіл адамның қоғамдық-саяси қызметіне баға беріп, оның өмірлік ұстанымының жалған немесе шынайылығын айқындауға қолайлы болып келеді.

Жұмыстың деректік негізі. Зерттеліп отырған нысананың деректік негізі зерттелу барысының мақсат-міндеттеріне сай мұрағаттық құжаттар, басылымдарда жарық көрген дерек көздері және ғылыми еңбектері сұрыпталып қолданылды. С. Бәйішевтің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін зерттеуде Қазақстан Республикасы Президенті архивы, ҚР ҰҒА архивы, ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағатының қорлары қолданыс тапты.

Ғалымның жеке іс-шаралары, ағартушылық қызметтері мерзімдік басылымда да жеткілікті. Мемлекеттік қызметтерден басқа баспасөз ұйымдарында істеген еңбектері туралы басылымдар - «Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда», «Советская книга», «Труды Казахстанского филиала НМЛ», «Вестник Академии Наук», «Большая советская энциклопедияның» С. Бәйішевтің қызметіне қатысты материалдары қолданылды.

Зерттеу базасы. Зерттеудің базасы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Тарих» кафедрасы және Шымкент университетінің «Тарих және география» кафедрасы болып белгіленді.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы. Зерттеу жұмысында Қазақстанның қоғам қайраткері, белгілі ғалым, академик С.Б.Бәйішевтің өмір жолы мен қызметі, халыққа сіңірген еңбегі мен Отан алдындағы ерлігі ашылып көрсетіліп, өзінің соңында қалдырылған ғылыми мұраларына талдау жасалынды. Зерттеу жұмысында негізінен мынандай жаңалықтар бар:

- Отандық тарихтың тұлғатану бағытындағы зерттеу әдіс-тәсілдерді жүйеленді;

- Сақтаған Бәйішевтың қоғамдық-саяси қызметі және шығармашылығы деректік негізде ғылыми қалпына келтірілді;

- С. Бәйішевтың рмашылық өмірбаянының деректері негізінде оның ғылыми көзқарастары мен азаматтық позициясы айқындалды;

- «Тарихи тұлғатану бағытының мәселелері (академик Сақтаған Бәйішевтің мысалында)» атты таңдау пәнінің оқу-әдістемелік кешені дайындалды;

- Педагогикалық эксперимент барысында тарих пәнін өзектілендіруде тұлғатану бағытының жетістіктерін тарихи таным қалыптастыруда қолданудың оқу әдістемесін жаңартудың тәсілдері ұсынылды.

Жұмыстың қолданбалық маңызы. Зерттеу жұмысында қол жеткен нәтижелер мен жасалған тұжырымдар, ұсынылған деректерді Қазақстанның қоғамдық-саяси тарихының мазмұнын жаңалауға ықпалын тигізеді. Сондай-ақ, зерттеуде белгілі болған нәтижелер мен қорытындылар оқулықтар мен оқу

құралдарын жазуға, тарих, экономика мамандықтарының бакалаврларына дәрістер оқып, тарихнамалық жұмыстарда қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі. Диссертация Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті «Тарих» кафедрасында сыннан өтті. Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен журналдарда (барлығы 5 жарияланым) жарық көрді. Атап айтқанда «Отандық тарихи тұлғатану әдіснамасындағы ұлттық мүдде». ҚазҰУ Хабаршысы №2, 2019; Репрессия құрбаны Садықбек Сапарбековтың қилы тағдыры. Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы. Тарих сериясы. 2020. №1; Академик С.Бәйішевтің қызметін зерттеуде биографиялық тәсілді қолдану. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, тарих және әлеуметтік ғылымдар сериясы. 2022. №1 (79) (22-29бб.); Saktagan Baishev – prominent representative of the party and state nomenclature. Абай атындағы ҚазҰПУ. №4(79), 2023 ж.; Қазақстан тарихы курстарында тарихи тұлғатануды оқыту әдіс-тәсілдері. Ахмет Ясауи университетінің Хабаршысы. №1. 2024 ж. журналдарында жарияланды. Сол сияқты 3 (оның 2-уі стендтік) халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларды баяндалды: Документы и материалы российских архивов о деятельности казахской национальной элиты. РГГУ («Российский государственный Гуманитарный университет») Историко-архивный институт. Москва, 15-16 сентября, 2020. (Москва. ООО «Термика.РУ». 2021).; Сақтаған Байішев және саяси-қуғын-сүргін құрбандары. «Мұстафа Шоқайдың мемлекетшілдік мұраты: тарихи тағылым мен сабақтастық» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ғылыми еңбектер жинағы 2023 жыл, 17 қараша (Б.286-290); Қ.Сәтпаев пен С.Бәйішевтің тұлғааралық қатынастары. «Академик Қ.И. Сәтбаев феномені және XX ғ. Отандық ғылым: қазіргі ұстанымдар мен пәнаралық зерттеу мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының жинағы. 2024 жыл 12 сәуір. СКОПУС базасындағы журналда (Mambetov, B., Tursun, K., Kurmanalin, S., Issayev, M. y L. Rymbetova. (2024). Tendencies of Ethnocentrism and Mythmaking in the Historiography of Kazakhstan: A Review. RIVAR, 11(33), 209-221, <https://doi.org/10.35588/rivar.v11i33.6439>) жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы кіріспеден, үш тараудан, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.